

ЦІННІСНО-ОРІЄНТАЦІЙНІ ЧИННИКИ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Анатолій А. ФУРМАН

Copyright © 2009

Актуальність теми дослідження. Проблеми ціннісних орієнтацій як важливого психологічного конструкта особистості належить одне з провідних місць у дослідженні людської поведінки та її саморегуляції. Ціннісні орієнтації індивіда визначають шлях присвоєння духовного потенціалу суспільства, перетворення культурних вартостей у стимули і мотиви поведінки. Цінності як одне із центральних особистісних утворень виявляють свідоме ставлення людини до соціальної дійсності. У цій своїй функціональній ролі вони визначають широку мотивацію її поведінки та впливають на всі аспекти діяльності (Б.Г. Ананьєв, Б.С. Братусь, В.Я. Отрут, М. Рокич, К. Клакхон). Відтак природно, що оволодіння системою цінностей, яка характеризується індивідуалістичним наповненням, набуває статусу життєорієнтаційних принципів та настановлень, котрі неподільно пов'язані зі спрямованістю конкретного діяння (І.Д. Бех, Ф.Ю. Василюк, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, Т.М. Титаренко).

У процесі наукового пошуку вчені (К.О. Абульханова-Славська, Г. Айзенк, Б.Г. Ананьєв, С.С. Бубнова, І.М. Істомін, А.Г. Маслоу, К.В. Морріс, Ш.О. Надіршвілі, І. Кант, З.С. Карпенко, Д.О. Леонтьєв, Г. Олпорт, В.Я. Отрут, М. Рокич, В.О. Ядов та ін.) намагалися сконструювати натуралістичну систему цінностей, яка могла б спиратися на природу людини, виходячи з основоположних тенденцій її становлення і функціонування як особистості, враховуючи впливи соціального довкілля та індивідуальні особливості розвитку. Стверджується, що цінності притаманні структурі людської конституції та мають біологічну і генетичну основи, однак їх розвиває тільки культура, а примножує лише цивілізація (І.С. Кон, Б.Ф. Ломов, С.Л. Рубінштейн, Ф. Хайдер). Звідси зрозуміло, чому майбутнє людини головною визначається соціальними ідеалами, які продукують прагнення молоді не лише здобути

високу професійну компетентність, а й повно самореалізуватися за умов нових економічних, політичних та соціальних відносин (Ж.П. Вірна, Е.Ф. Зеєр, В.М. Мицько, Н.І. Пов'якель, О.П. Саннікова, М.С. Яницький).

Термін “особистісний розвиток” уперше використав К. Роджерс, що ототожнюється з потребою самоактуалізації (А.Г. Маслоу) чи саморозвитку. Особистісний розвиток – це безперервна реалізація потенційних можливостей, здібностей, талантів, свідоме вдосконалення себе людиною, а також особливе, індивідуальне життєсприйняття, спосіб життя, заснований на чіткому розумінні власних цінностей й цілей, що дозволяє будувати гармонійні взаємини, відчувати повноту й осмисленість життя. Тож розглядати вплив ціннісних орієнтацій на розвиток особистості студентів-психологів слід у контексті концепції самодостатності.

Актуальні проблеми психологічних явищ, які визначають спрямованість особистості у майбутній професійній діяльності психолога-практика зумовили низку досліджень (Г.О. Балл, М.Я. Басов, О.Ф. Бондаренко, Т.М. Буякас, Л.С. Виготський, В. Вундт, Ф. Дондерс, О.В. Киричук, Л.М. Мітіна, Н.І. Пов'якель, Н.В. Чепелева, Ю.М. Швалб, Н.Ф. Шевченко). Розв'язання проблем функціонування когнітивної, мотиваційної та аксіопсихологічної сфер людини (М.Й. Боришевський, В.В. Давидов, Ф.Ю. Василюк, І.Г. Головська, Д.Б. Ельконін, У.Найссер, А.Г. Маслоу, Р. Мей, Н.Ф. Каліна, З.С. Карпенко, С. Стернберг, Д.М. Узнадзе) розглядалися науковцями у єдності свідомості і діяльності, зовнішніх впливів, соціального довкілля і внутрішніх особливостей особистості (А. Бандура, І.Д. Бех, О.Є. Гуменюк, В. Джемс, Г. Гельмгольц, С.Д. Максименко, А.В. Петровський, В.А. Роменець, Н.В. Чепелева).

Однак вирішення означених проблем набуває нових обрисів при розгляді економічної і

моральної мінливості сьогоденного буття юних наступників. Отож, актуальність вивчення ціннісних орієнтацій та їх впливу на особистісний розвиток студентів-психологів зумовлена такими моментами: по-перше, інтенсивна соціальна реструктуризація припускає нове осмислення людиною вже наявного досвіду з питань формування суспільно значущих ціннісних уподобань і на їх основі розвитку фахових орієнтирів особистості, рівно як і здійснення інноваційних досліджень даного процесу; в іншому разі є ризик втратити чи залишити нереалізованими багато талантів майбутніх спеціалістів; по-друге, людина не може ігнорувати ні свої психофізичні, ні інтелектуальні, ані соціальні ресурси; отож саме у цей період – на етапі розвитку в людини здібностей та бажань керувати собою і довкіллям, намагань стати справжнім професіоналом в окремій фаховій діяльності – повинні бути зосереджені всі зусилля над реалізацією особистісного потенціалу юних наступників; по-третє, за нових соціально-економічних обставин важливо не тільки сформувати певні професійні вміння у майбутніх психологів, а й навчити їх успішно реалізовувати свої знання і майстерність за конкретних умов повсякденного життя, надаючи перевагу гуманним цінностям.

Мета дослідження – вивчити вплив ціннісних орієнтацій на особистісний розвиток студентів-психологів, концептуально обґрунтувавши сутність і специфіку функціонування їх аксіосфери та здійснивши психологічний аналіз основних чинників оптимального привласнення ними суспільно значущих форм діяльності.

Завдання дослідження:

1. Концептуально обґрунтувати сутність і специфіку функціонування ціннісних орієнтацій молоді у системі освітнього простору ВНЗ і на цьому підґрунті визначити зміст та особливості їх впливу на особистісне становлення майбутніх психологів.

2. Здійснити теоретико-методологічний аналіз основних критеріїв та показників оптимального професійного становлення студентів-психологів залежно від позитивних, суспільно прийнятних, ціннісних орієнтацій.

3. Виявити ті психологічні риси, цінності і смисли особистості майбутнього психолога, котрі зорієнтовують його на успішну професійну діяльність і життєву самореалізацію.

4. Вивчити стан, чинники і передумови стабілізації (укорінення, переосмислення)

вартостей і на їх основі розробити рекомендації щодо формування системи ціннісних орієнтацій особистості майбутніх психологів.

Об'єктом дослідження є особистісний розвиток майбутнього психолога.

Предмет дослідження – особливості впливу ціннісних орієнтацій як чинників особистісного розвитку студентів-психологів.

Методи дослідження. Зважаючи на об'єкт і предмет дослідження, з позицій системного підходу до вивчення ціннісних орієнтацій нами використані *теоретичні методи*: теоретичного аналізу і синтезу монографічної літератури, систематизація наукових джерел, порівняння та узагальнення даних; *емпіричні* (психодіагностичні) – методика визначення системи ціннісних орієнтацій (М. Рокич), самоактуалізаційний тест – САТ (Л.Я. Гозман, М.В. Кроз, М.В. Латинська), тесту смисложиттєвих орієнтацій – СЖО (Д.О. Леонтьєв), опитувальник термінальних цінностей – ОТеЦ (І.Г. Сенін), анкета-опитувальник для викладачів. Статистична обробка даних та їх графічна презентація здійснювалася на базі пакету статистичних програм SPSS 12.0 for Windows та з використанням факторного та кластерного аналізів. Отримані експериментальні результати опрацьовувалися за вимогами математичного аналізу з якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням.

Дослідження проводилося на базі Відкритого міжнародного університету розвитку людини "Україна" та Національного авіаційного університету серед майбутніх психологів протягом 2001–2005 років. Загальна кількість вибірки становила 218 осіб у віці 17–22 років.

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження полягає у тому, що *вперше* експериментально обґрунтовано концептуально-методичну модель дослідження впливу ціннісних орієнтацій на особистісно-професійне становлення майбутніх психологів у складі цілісного набору параметрів, психодіагностичних критеріїв; емпірично встановлено ціннісно-орієнтаційні детермінанти особистісного розвитку майбутніх психологів; описано специфіку особистісних профілів студентів-психологів у контексті функціонування їхньої системи цінностей і смисложиттєвих орієнтацій; обґрунтовано та розроблено комплексну програму рекомендацій щодо формування професійно важливих рис та якостей майбутніх психологів; *розширено та поглиблено* розуміння психологічних механізмів та особистісних властивостей, ціннісних орієнтацій, що є

основоположними чинниками особистісного розвитку майбутніх психологів; запропоновано нові принципи процедури отримання та інтерпретації показників-рівнів і тенденцій розвитку аксіосфери студентів-психологів на етапі стабілізації ціннісної детермінації їх учбово-професійної діяльності; *дістало подальшого розвитку* психологічне дослідження взаємозв'язку освітнього простору ВНЗ (у контексті особистісно-розвивального підходу) з особливостями розвитку ціннісно-орієнтаційних чинників професійної підготовки майбутніх психологів [див. детально 3].

Практична значущість дослідження полягає у розробці та апробації комплексу заходів, що сприяють подальшому вдосконаленню соціальних і професійних рис майбутніх психологів у процесі фахової підготовки, у відпрацюванні механізму її реалізації на основі критеріїв і рівнів сформованості професійної зрілості особистості, системи її ціннісних орієнтацій. Розроблений методичний матеріал призначається для викладачів, організаторів факультетів і відділень ВНЗ, а також може бути використаний профорієнтаційними центрами у роботі з виявлення аксіопсихологічного потенціалу особистості.

Дані про особливості ціннісних орієнтацій у студентському віці надають можливість упереджувати труднощі та проблемні ситуації, які виникають у навчально-виховному процесі підготовки майбутніх психологів, а також розроблена та частково апробована автором на засадах особистісно-розвивального підходу програма спецкурсу “Аксіопсихологія особистості”, що може бути використана у роботі зі студентами-психологами, або частково у процесі викладання курсів “Психологія особистості”, “Диференціальна психологія”, при проведенні психологічних тренінгів особистісного зростання, для вдосконалення процесу розвитку особистості у системі підготовки практичних психологів.

Ключові слова: *цінності, ціннісні орієнтації, аксіосфера, особистісний розвиток, професійне становлення, атитюди, установка, цілі, самореалізація.*

Теоретико-методологічне обґрунтування ціннісно-орієнтаційних чинників особистісного розвитку майбутніх психологів. Структурно-функціональний (категоріальний) аналіз дав змогу обґрунтувати складники ціннісно-орієнтаційної системи (цінності, вартості, ідеали, цілі, переконання, установки,

норми, атитюди, смисли), котрі впливають на професійне, соціальне становлення та особистісний розвиток майбутніх психологів. У зв'язку з цим розкрито психологічну суть і зміст ціннісно-сміслових утворень особистості, досліджено природу і динаміку розвитку особистісних вартостей; описано складний механізм співвідношення соціальних цінностей особистості, зовнішніх і внутрішніх чинників поведінки, які визначають виникнення, напрямки і способи здійснення конкретних форм діяльності [3, с. 11–43].

Аналіз теоретико-методологічних підходів до вивчення аксіосфери особистості дає підстави констатувати таке: а) цінності – вагомий аспект мотивації, а ціннісні орієнтації – суб'єктивні концепції цінностей, або атитюдів, котрі займають одне з провідних положень в ієрархічній структурі регуляції діяльності особистості (К.О. Абульханова-Славська, І.Д. Бех, Б.І. Додонов, З.С. Карпенко, О.М. Леонтєв, Ж. Нюттен, Д.М. Узнадзе, Е. Фромм, В.О. Ядов); б) цінності виявляють свідоме ставлення людини до соціальної дійсності й у цій своїй якості визначають широку мотивацію її поведінки та впливають на всі сторони діяльності, у тому числі і професійної (Б.Г. Ананьєв, Т.Ш. Ангуладзе, І.Б. Блауберг, Б.Ф. Ломов, В. Отрут, М. Рокич, С.Л. Рубінштейн, Х. Хекхаузен, С.Д. Максименко, О.Є. Гумєнюк); в) цінності притаманні структурі людської конституції та мають біологічну і генетичну основи, однак їх розвиває тільки культура, а тиражує лише цивілізація (В.Г. Алексеєва, Л.О. Арутюнян, С.С. Бубнова, Т.М. Буякас, Г.П. Вижлецов, І.Ф. Клименко, О.Г. Здравомислов, Т. Парсонс, О.О. Ручка, А.В. Фурман).

Більшість авторів виділяють дві найважливіші характеристики цінностей: 1) значущість (Л.М. Архангельський, Н.Ф. Наумова, В.П. Тугаринов, І.Т. Фролов); 2) характер, який є вторинним, або похідним від людського буття (О.Г. Здравомислов, В. Отрут, С.Л. Рубінштейн, Н.Ф. Шевченко). Крім того, можна виділити особливості дослідження цінностей у предметному форматі різних наук. Так, для філософського дослідження притаманні: 1) глобальність, а також 2) розгляд цінностей у різних контекстах – історичному, культурному тощо (Л.І. Божович, М.С. Каган, В.І. Ксенофонов, Д.В. Пивоваров); тоді як для соціального й особливо соціально-психологічного дослідження типовими можна назвати: а) прагнення чітко розмежувати поняття “цінність”, “атитюд”, “потреба”, “ціль”, “норма”, “цінніс-

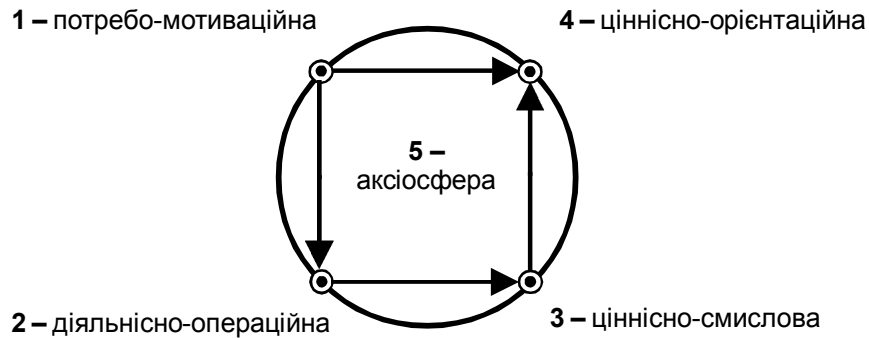

Рис.

Багатосферна структура аксіосфери як предмета психологічного пізнання

ні орієнтації” і т.п., б) спроби класифікувати цінності на різних підставах (В. Білські, Н.І. Лопін, І.М. Попова, М. Рокич, Ш. Шварц), в) виділення психологічної структури власне цінностей особистості (В.Г. Алексеева, Л.О. Арутюнян, І.К. Безменова, М.І. Бобнева, Є.І. Головаха, З.С. Карпенко, К.К. Платонов).

Розмаїття підходів до вивчення цінностей породжує велику кількість критеріїв для їх класифікації і систематизації. Традиційною класифікацією цінностей у вітчизняній психології є їх розподіл на: 1) загальнолюдські; 2) загальносоціальні; 3) соціально-групові; 4) особистісно-індивідуальні (В.Г. Алексеева, Е.М. Дубовська, А.Г. Здравомислов, І.Н. Істомін, О.О. Ручка, О.А. Тихомандрицька, Х. Хекхаузен, Є.І. Шубенкова). Інший вимір даної класифікації спостерігається в розподілі цінностей на: а) природні (матеріальні) – об’єктивно існуючі, незалежні від людського загалу і б) соціальні (духовні) – зумовлені суспільним характером життя людини (О.І. Зотова, Б.Ф. Ломов, Д.О. Леонтєв, В.Г. Нестеренко, Н.Д. Нікандров, Б.О. Ніколаїчева, В.А. Ромеєць, А.І. Титаренко).

Сучасна психологія розрізняє два класи цінностей – цінності-цілі (термінальні) і цінності-засоби (інструментальні). Інструментальні цінності активізуються як критерії чи стандарти при оцінці і виборі лише модуса поведінки, а термінальні – при оцінці і виборі як цілей діяльності, так і можливих способів їх досягнення. Термінальні цінності – основоположні цілі людини, котрі відображають довгострокову життєву перспективу, визначають сенс її життя, вказують, що для неї є надважливим і надзначущим (В. Білські, Г. Крайг, А.Г. Маслов, М. Рокич, Г.О. Цукерман, Ш. Шварц).

Критичний аналіз наукових праць дає підстави виокремити аксіосферу як предмет психологічного пізнання, що є структурно і,

відповідно, змістовно складним. Дослідження аксіосфери особистості має передбачати вивчення особливостей потребо-мотиваційних характеристик, структур самосвідомості, соціально-психологічних умов їх формування. Так, на наш погляд, аксіосфера охоплює принаймні чотири компоненти (підсфери) (*рис.*).

Потребо-мотиваційна сфера – це складна система взаємозалежних компонентів, що знаходяться в ієрархічній супідрядності. До основних належать потреби й інтереси, потяги й емоції, цілі й установки, ідеали і вартості. Діяльнісно-операційний компонент характеризується цілеспрямованою активністю і реалізацією потреб (у тому числі цінностей) суб’єкта, припускає прийняття на себе групових норм, цінностей, ритуалів, що призводить до їхньої асиміляції у вигляді інтеріоризованих механізмів регуляції діяльності особистості. Особистісна самореалізація має ціннісно-смислову організацію, що сприяє активному обранню людиною своєї позиції щодо суспільно виробленої системи ціннісних орієнтацій й окресленню на цьому підґрунті змісту свого існування. Ціннісно-орієнтаційна сфера характеризує цілісність і гармонійність особистості, її активність у досягненні цілей, відданість моральним принципам і суспільним настановам.

Особистісний розвиток – природний процес розширення зон самоусвідомлення, в якому кожен може усвідомити себе і свій потенціал, навчитися ним керувати і досягати життєвих цілей; це безперервна реалізація потенційних можливостей, здібностей, талантів, свідоме вдосконалення себе людиною. Дане поняття ідентичне самодостатності, саморозвитку, повнофункціональності, самореалізації (К. Роджерс).

Розвиток професійно значущих рис та цінностей студентів здійснюється у процесі відповідної професійної підготовки і базується на принципах опанування фахової ідентичності

(Н.О. Амінов, П. Герстманн, М.Р. Гінзбург, І.Г. Головська, Н.І. Пов'якель, Н.В. Чепелева, М.М. Шibaєва). Основний акцент у психологічній освіті сьогодні ставиться на розвиток таких професійно значущих рис, як індивідуальна і культурна емпатія, інтенціональність й автентичність, а також на створення можливостей особистісного зростання і самовдосконалення. Формування найважливіших для психолога професійних рис здійснюється завдяки розвитку рефлексії, інтернальності і комунікативної компетентності. Їх регулярний прояв перебуває у підґрунті набутої системи професійних цінностей студентів.

При розгляді впливу ціннісних орієнтацій на професійне становлення особистості студента у психології розроблена цілісна система уявлень про мотиваційну та ціннісно-орієнтаційну сфери професійної діяльності. Так, на думку окремих фахівців (О.Г. Асмолов, В. Врум, М.С. Маркова, Дж. Нюттен, О.Ю. Патаєва, Ю.Л. Трофімов), орієнтація на профдіяльність передбачає такі структурні елементи: 1) професійне покликання – прагнення (схильність) до певної професії, яке спирається на знання про її призначення; 2) професійні наміри – усвідомлене ставлення до певного виду профдіяльності; 3) ціннісні орієнтації у професійній діяльності – вироблені суспільством і прийняті особистістю підстави для оцінки призначення її праці, обрання системи духовних цінностей, правил фахової етики; 4) мотиви професійної діяльності – внутрішні спонування, котрі визначають спрямованість активності людини у її професійній поведінці в цілому й орієнтують на різні сторони фахового діяння; 5) професійні домагання – прагнення досягти результату, деякого рівня професійної компетентності, котре визначає сама людина, знаючи свої попередні досягнення; 6) професійні очікування – сподівання щодо своїх можливих успіхів.

Психологічні особливості особистісного розвитку майбутніх психологів у контексті системної дії ціннісно-орієнтаційних чинників. У вирішенні цього тематичного завдання висвітлено основні методологічні принципи і стратегічні шляхи побудови емпіричного дослідження, викладено суть і специфіку аксіогенезу, інтеріоризації ціннісних орієнтацій та їх вплив на фахову спрямованість особистості студента – майбутнього психолога, також проведено і представлено результуючі узагальнені показники пілотажного емпіричного дослідження [див. 3].

Основним завданням даного підрозділу було першочергове вивчення неподільності особис-

тисних рис і характеристик, котрі визначають цілісність світосприймання, світобачення людини як системи значущих орієнтирів її діяльності, цільових домагань і творчих пошуків у тісному взаємозв'язку із соціальними вимогами. Також була спроба простежити взаємозв'язок між аксіопсихологічними властивостями особистості і спрямованістю на оволодіння фаховою та дослідницькою діяльностями майбутніх психологів, їх особистісний розвиток (самореалізацію).

На тлі нашого пілотажного дослідження можна констатувати стабілізацію і переосмислення життєвої позиції, смислових і ціннісних орієнтацій у процесі оволодіння психологічним фахом студентським контингентом у динаміці свого особистісного розвитку від другого до четвертого курсу. Ціннісно-смислова сфера в даному випадку не обмежується системою вартостей та особистих смислів у їх вузькому розумінні, а передбачає вивчення особливостей мотиваційно-потребових характеристик, структур самосвідомості, соціально-психологічних умов їх формування. Життєві цілі студентів-психологів, за показниками тестування, є осмисленими і цілеспрямованими, що властиво самоактуалізованим людям. Емоційна насиченість сьогодення наповнена сенсовністю та інтересом, що спричинює осмислене і продуктивне сприйняття респондентами пройденого відрізка життя. Та майбутні психологи не досить вправно володіють власним баченням внутрішньої свободи, незалежності, здатністю самостійно ухвалювати рішення і втілювати їх у життя, вірою у свої сили.

Середній рівень загальної картини самоактуалізації свідчить про те, що більшість респондентів знаходяться на шляху динамічного розвитку самодостатності і вже мають досить усталені принципи взаємодії з довкіллям. При порівнянні даних основних категоріальних шкал (компетентність у часі та підтримка) споглядається певна розбіжність між життєвими настановами та внутрішньою підтримкою в досягненні подальших перспектив, що є запорукою формування певного вакууму між власними домаганнями та надмірним впливом соціуму на особистісний розвиток майбутнього психолога. Рівень усвідомленості життя в описуваних групах вдосконалюється упродовж навчання, світобачення набуває рис, притаманних фахівцю-психологу, оцінка довколишньої дійсності аналізується з погляду наукових засад концептуальної сутності суб'єкта. На другому і четвертому курсах навчання спогляда-

ються загальні закономірності прогресуючого формування смисложиттєвих орієнтацій і професійного зростання, на третьому ж виявляється деяка нормативна криза зі зниженням показників соціальної активності, яка успішно долається після проходження “екватору” навчання. Тож тенденція до розвитку уявлень про себе як про особу, котра володіє свободою вибору і здатна контролювати власне життя (суттєве збільшення показників за шкалами “локус контролю Я” і “локус контролю життя”), виокремлюється у студентів на четвертому курсі навчання психологічному фаху.

При психологічному моделюванні конкретної професійної діяльності результат залежить від оптимальності використання студентами своїх особистісних ресурсів. Специфіка фахової діяльності психолога припускає наявність відповідних, професійно важливих, рис. До специфічної характеристики професії психолога треба віднести щонайперше спроможність приймати і поважати інші погляди на світ, не втрачаючи при цьому власної індивідуальності, здатність до емпатії і позитивне ставлення до інших, комунікабельність, незалежність, креативність, флексибільність, інтенціональність, автентичність, соціальний інтелект, позитивну Я-концепцію, саморефлексію і соціально спрямовану аксіосферу.

Ціннісно-орієнтаційні детермінанти та рекомендації щодо особистісного розвитку майбутніх психологів у системі ВНЗ. Нижче викладено результати дослідження системи цінностей, цілей, смислів та їх вплив на тенденції самоактуалізації майбутніх психологів. Описано динамічні тенденції особистісно-професійного становлення студентів-психологів, виокремлено низку цільових домагань, інтересів, ціннісних орієнтацій та ідеалів, які є провідними компонентами мотиваційної та аксіологічної сфер у процесі особистісного розвитку на цьому віковому етапі їх життєдіяльності. Надано емпірично обґрунтовані рекомендації щодо формування професійно важливих рис та якостей майбутніх психологів.

Завдання дослідження першочергово полягало в тім, щоб у кожному випадку зафіксувати закономірність суб'єктивного структурування респондентами своєї системи ціннісних орієнтацій. За результатами емпіричного дослідження для респондентів характерне прагнення до самоствердження, бажання бути визнаними довкіллям. Саме ці цінності залишаються досить значущими мотиваційними

чинниками навчальної і подальшої професійної діяльності, очевидна також потреба в життєвому й професійному самовизначенні. Втішно, що духовне життя сучасна молодь намагається будувати на високих ідеалах дружби, цінує тверду волю, чесність, незалежність і вихованість. В ієрархії термінальних цінностей студентів переважають активне діяльне життя, розваги, матеріально забезпечене життя, наявність хороших і вірних друзів, здоров'я. Серед інструментальних цінностей провідні ранги в усіх академічних групах займають життєрадісність, вихованість, високі запиту, освіченість, відповідальність і чесність. Індиферентне ставлення до цінностей непримирності в оцінці недоліків у собі і в інших, щастя інших, чуйності та терплячості. Ця картина споглядається при якісній інтерпретації результатів факторного аналізу (*табл. 1, 2*).

І все ж за загальними показниками зміст і розподіл життєвих цілей майбутніх психологів за ранговими уподобаннями спрямований на індивідуалістичні домагання: на першому місці перебувають ділові цілі, орієнтовані на пізнання і вибір професії, яка принесе задоволення; на другому – цілі, спрямовані на особистий, переважно матеріальний успіх і добробут; лиш на третьому – суспільні цілі філософсько-рефлексивного характеру (див. результати кластерного аналізу, табл. 2). Що ж стосується професійно зорієнтованої системи цінностей, то в її основу покладено особливості практично-дослідницької діяльності студента, котрі формують систему значущих рис практичного психолога. Відповідно, процес психологічного навчання головно спрямований на ідентифікацію особистості із суб'єктом своєї майбутньої діяльності, підвищення значущості її ціннісно-сміслового аспекту, створення адекватних умов для розвитку вищого рівня спеціалізованих вартісних уподобань.

За кількісної характеристики кластерного аналізу постає яскраво виражений комплекс взаємопов'язаних і взаємозалежних особливостей особистості майбутніх психологів, які нами об'єднані у профілі.

Перший профіль (61,4%) характеризується яскраво вираженою тенденцією до індивідуалізації, йому притаманні високий рівень самоактуалізації, цілеспрямованість, зовнішній локус контролю, активне діяльне життя, досягнення, але замала професійна спрямованість (лише для задоволення матеріальних потреб), низький рівень суспільних домагань.

Другий профіль (29,4%) відповідає середньому рівню самоактуалізації, відзначається

Таблиця 1

Результати факторного аналізу ціннісних орієнтацій майбутніх психологів
(2005 рік, вибірка – 218 осіб)

№ п/п	Значущі	Факторне навантаження	Незначущі	Факторне навантаження
<i>1 фактор</i>				
1	Активне діяльне життя	0,48	Щасливе подружнє життя	0,51
2	Вихованість	0,43	Творчість	0,46
3	Незалежність	0,42	Акуратність, охайність	0,45
4	Відповідальність	0,39	Пізнання	0,42
5	Тверда воля	0,38	Любов	0,35
6	Чесність	0,36	Розвиток	0,32
7	Сміливість у відстоюванні своєї думки	0,35		
8	Ефективність у справах	0,31		
<i>2 фактор</i>				
1	Матеріально забезпечене життя	0,69	Щастя інших	0,54
2	Наявність вірних друзів	0,55	Краса природи, мистецтва	0,52
3	Високі запити	0,51	Чуйність	0,49
4	Суспільне визнання	0,41	Творчість	0,46
<i>3 фактор</i>				
1	Розваги	0,54	Продуктивне життя	0,43
2	Незалежність	0,42	Пізнання	0,42
3	Тверда воля	0,38	Терплячість	0,39
4	Життєрадісність	0,31	Любов	0,35
5			Розвиток	0,32

високими професійними запитами, твердою волею, спрямованістю на цікаву роботу і престиж, керуючись при цьому внутрішнім локусом контролю, незалежністю і раціоналізмом у виборі конкретних форм діяльності, що водночас свідчить про деяку відлюдкуватість і педантизм.

Третій профіль (9,2 %) володіє посереднім рівнем самоактуалізації, йому притаманні чуйність, терплячість, альтруїзм, високий рівень емпатії, відкритість; такий студент прагне щасливого подружнього життя, але характеризується конформністю і слабкою захищеністю від мінливої ситуації.

Прагнення до високого матеріального становища в усіх респондентів посідає високий щабель у вартісній ієрархії. Значущою цінністю залишається потреба в досягненнях і збереженні власної індивідуальності, прагнення до неповторності, котрі мають тенденцію до зростання у процесі навчання й дорослішання студентів. Аналогічна картина спостерігається

з бажанням завоювати авторитет, визнання. Втішно відзначити зростання (від другого до четвертого курсу) індексу значущості сфери професійного життя респондентів, але захоплення все ж залишаються домінуючими у житті майбутніх психологів. За окреслених тенденцій реалізації термінальних та інструментальних цінностей у життєвих сферах особистості наявна супідрядна залежність між просоціальними, професійними та індивідуалістичними домаганнями студентів. Змістовне наповнення вартісних настановлень є сукупністю актуалізованих, генералізованих смислів, котрі виконують функцію переносу індивідуальної системи аксіологічних уподобань з більш низького рівня (адаптивні механізми) на більш високий (індивідуалізація, самоактуалізація).

Тож за показниками рівня сформованості цінностей-цілей у життєвих сферах можна стверджувати, що майбутні психологи володіють значним потенціалом у самореалізації

Таблиця 2

*Спрямованість системи цінностей майбутніх психологів
(за результатами кластерного аналізу, 2005 рік, вибірка – 218 осіб)*

Спрямованість	Методики			
	Ціннісних орієнтацій (М. Рокича)	ОТеЦ (І. Г. Сєніна)	СЖО (Д. О. Леонтьєва)	САТ (Е. Шострома)
Індивідуалістична	Здоров'я, Розваги, Незалежність, Життєрадісність, Тверда воля, Подружнє життя, Наявність вірних друзів	Захоплення, Подружнє життя, Збереження власної індивідуальності, Саморозвиток, Досягнення	Процес життя, Локус контролю Я, Локус контролю життя	Компетентність у часі, Опора і підтримка, Ціннісні орієнтації, Самоприйняття, Сензитивність
Професійна	Цікава робота, Продуктивне життя, Матеріальне забезпечення, Пізнання, Ретельність, Відповідальність, Освіченість	Професійне життя Навчання й освіта, Власний престиж, Матеріальне забезпечення, Креативність	Цілі, Результат, Локус контролю Я	Пізнання, Самоповага, Гнучкість поведінки, Креативність
Соціальна	Активне діяльне життя, Соціальні контакти, Високі запити, Життєва мудрість, Вихованість, Чуйність	Громадське життя, Активне діяльне життя, Духовне задоволення, Власний престиж	Загальна осмисленість життя, Локус контролю життя	Спонтанність, Синергійність, Прийняття агресії, Контактність, Погляд на природу людини

власної особистості у цілому часопотоці життя. Образ майбутнього психолога охоплює особистісні характеристики й професійні властивості спеціаліста, які зумовлені змістом і специфікою психологічної практики як особливого виду професійної діяльності. На основі даних особливостей (зважаючи на результати пілотажного дослідження) виділяємо психологічні характеристики й професійно-моральні риси, які становлять орієнтаційний компонент психологічної готовності до профдіяльності майбут-

нього психолога: а) відповідність гуманістичного потенціалу особистості діяльності практичного психолога; б) активна позиція в навчанні й прагнення досягти вищого рівня професіоналізму; в) набір таких особистісних рис, як незалежність, відповідальність, спостережливість, комунікабельність, ретельність, тверда воля, гнучкість поведінки, товарицькість, чуйність, доброзичливість, щирість, ентузіазм, самостійність, врівноваженість, толерантність, емпатійність, рефлексивність, креативність і

т.д.; г) операціональний компонент психологічної готовності до вказаної діяльності майбутнього психолога, що характеризується ступенем володіння відповідними знаннями й прийомами, важливими для подальшого професійного діяння; він зреалізовується шляхом вивчення сучасних наукових теорій і методів, вироблення вмінь і навичок виділення психологічних складових різних соціальних явищ, оволодіння ефективним психологічним інструментарієм взаємодії із соціальним докільлям.

На матеріалах емпіричного дослідження запропоновано методичні рекомендації щодо формування професійно значущих ціннісних орієнтацій майбутніх психологів, засадами яких є: а) інтегральний, цілісний підхід до виховання і навчання особистості студента як носія психодуховних та соціально-моральних рис майбутнього професіонала; б) посилення уваги до духовної площини розвитку особистості студента-психолога; в) центрація на створенні сприятливих умов для повноцінного функціонування особистості студента у вирі наукових знань, новітніх технологій, сучасних методів психологічної підготовки; г) розширення ступенів свободи, продуктивної самостійності в опануванні фахом практичного психолога, сприяння та стимулювання елементів креативної поведінки; д) збалансованість різних форм активності особистості майбутніх психологів (емоційно-афективної, суспільно-моральної, художньо-естетичної, пізнавально-емпіричної та ін.); е) особистісний (індивідуалістичний) підхід у межах спеціалізованої психологічної освіти як провідної тенденції сучасної педагогічно-виховної теорії і практики ВНЗ; ж) погляд на проблему особистісного розвитку майбутнього психолога крізь формат професійної автентичності.

Перспективи особистісного і професійного розвитку потенційного психолога залежать від комплексу внутрішніх та зовнішніх чинників, до яких відносимо як організаційні й суспільні умови фахового становлення, так і комплекс психолого-педагогічних технологій управління його особистісним і професійним розвитком. Це задіяння студентів до розробки комплексу творчих завдань і програм, застосування різних форм рефлексивних тренінгів, стимулювання відповідальності, самостійності, безсумнівно, характеризуватиме гармонійність розвитку їх внутрішньоособистісних і фахових домагань та життєвих цілей.

ВИСНОВКИ

1. Ціннісні орієнтації – психосмислове утворення, яке формується на перетині потребомотиваційної, діяльнісно-операційної, смислової, орієнтаційної сфер та світоглядних структур свідомості і в цьому контексті є найдієвішою категорією становлення соціально та духовно зрілої особистості, її оптимального функціонування і самореалізації. Ціннісні орієнтації індивіда визначають шлях присвоєння духовного потенціалу суспільства, перетворення культурних вартостей у стимули і мотиви поведінки, конструктивне поле реалізації професійних рис у спеціалізованій повсякденній діяльності.

2. Особистісний розвиток майбутнього психолога залежать багато в чому від суб'єктивних чинників – його розумового та соціального визрівання, досконалості моральної і духовної свідомості та гармонійності системи ціннісних орієнтацій. Відтак специфіка ціннісних орієнтацій майбутнього психолога в умовах ВНЗ головно пов'язана зі спроможністю реалізувати позитивний потенціал практично (через профспрямування), що формує множину значущих рис фахівця, сприяє аналітичному підходу в оцінці своїх життєвих інтенцій, прискорює пристосування до подальших професійних учинків і становить засадничий вектор особистісного розвитку.

3. Рівень реалізації системи цінностей у життєвих сферах, зокрема усвідомлення цілей і перспектив, насиченості сьогоденного буття і задоволення самореалізацією, знаходиться у позитивному взаємозв'язку зі значущістю цінностей, які властиві особі, котра самоактуалізується, і які можна віднести до вищого рівня ціннісної системи, – активного діяльного життя, саморозвитку, відповідальності, освіти, що, своєю чергою, зреалізовуються у сферах професійного та соціального життя. Та високе прагнення матеріального статку, розваг, незалежності свідчить про прагматизм і явно виражений егоїзм юних наступників.

4. Молодь характеризується досить високими показниками загальної усвідомленості життя, що вказує на задоволеність буденністю у цілому, на наявність відповідних установок у майбутньому, свідчить про цілеспрямованість, віру у свої плани й їхнє здійснення та про дієвість осмислених життєвих перспектив, емоційну насиченість, досить стійку оцінку пройденого відрізка життя, її продуктивність, усвідомленість. Студенти спроможні свідомо

контролювати процес особистісного становлення й діяльності, хоч локус особистісних домагань спрямований більшою мірою у майбутнє, побудову планів, які б реалізувалися в подальшій життєдіяльності. Життєві цілі студентів-психологів є осмисленими і цілеспрямованими, що властиво самоактуалізованим людям. Але майбутні психологи не досить вправно володіють власним баченням внутрішньої свободи, незалежності, здатністю самостійно ухвалювати рішення і втілювати їх у життя, також їм притаманне дещо ефемерне бачення відповідальності за свої дії, що виявляється у нерішучості і безтурботності.

5. Рівень самоактуалізації (особистісного розвитку) студентів змістовно відображає всебічний і безупинний розвиток їх творчого і духовного потенціалу, адекватне сприйняття соціального довкілля, навколишнього світу і свого місця в ньому, багатство емоційної сфери і духовного життя, високий рівень психічного здоров'я і моральності. Респонденти відрізняються реалістичністю сприйняття себе і довкілля, спонтанністю, орієнтацією на вирішення нагальних, життєво важливих завдань, потребою у самості, незалежністю, але певно неглибокими міжособистісними стосунками, прихильністю ліберальним цінностям, слабким розмежуванням засобів і цілей життєдіяльності.

6. Об'єднавши всі показники тестування та узагальнивши результати емпіричного дослідження, можна дійти висновку, що майбутні психологи мають значний особистісний потенціал у реалізації власних цільових домагань. У них споглядається поступальний рух-поступ до результативного використання індивідуальних здібностей та обдарувань, перспектива творчого життєздійснення у подальшій професійній діяльності. Можна говорити про сформованість у всієї вибірки респондентів загальної системи соціально прийнятних ціннісних орієнтацій, пріоритетами якої є індивідуальні, конкретні життєві, етичні ідеали, вартості професійного та інтелектуального самовдосконалення.

Проведене дослідження не вичерпує усієї глибини поставленої проблеми. Подальший науковий пошук убачаємо у вивченні особистісного розвитку майбутніх психологів за умов формувального експерименту при здійсненні цілеспрямованого впливу на становлення ціннісних орієнтацій студентів для більш ефективної допомоги у виборі ними соціально значущих шляхів оволодіння духовно-моральною і культурно-діяльною складовими ціннісних орієнтацій.

1. Фурман А.А. Категоріальний апарат аксіосфери як проблема теоретичної психології / А.А.Фурман // Вітакультурний млин : Методологічний альманах. – 2007. – Модуль 6. – С. 43-46.

2. Фурман А.А. Методологічна схема емпіричного вивчення системи цінностей особистості / А.А.Фурман // Вітакультурний млин : Методологічний альманах. – 2007. – Модуль 5. – С. 43-50.

3. Фурман А.А. Ціннісно-орієнтаційні чинники особистісного розвитку майбутніх психологів. – Дис... канд. психол. наук: 19.00.07. – Південноукраїнський державний педагогічний університет ім.К.Д.Ушинського, Одеса, 2009. – 224 с.

АННОТАЦІЯ

Фурман Анатолій А.

Ценностно-ориентационные факторы личностного развития студентов-психологов.

Исследование посвящено изучению влияния аксиопсихологических факторов на становление профессиональных качеств будущих психологов. В работе описаны взгляды отечественных и зарубежных авторов на формирование и развитие ценностной личности, осуществлен категориальный анализ составных частей ценностно-смысловой сферы, определены критерии диагностики и уровни сформированности аксиопсихологических и профессиональных наставлений студентов-психологов. Предложен комплекс методик для исследования ценностных, смысловых ориентаций и уровня самодостаточности личности.

Анализ соотношения между уровнем осознания главных жизненных ценностей студентов и уровнем непосредственно доступного для них проявил два варианта взаимосвязи. Во-первых, это преимущество значимости над доступностью, которая свидетельствует о несоответствии между потребностью в достижении определенных ценностей и возможностью их достижения в реальности; таким образом это состояние связано с наличием конфликта в мотивационной сфере относительно данных ценностей. У студентов выявлены конфликты относительно ценностей здоровья, материального благосостояния, уверенности в себе, наличия хороших и верных друзей, свободы действий и поступков, семьи. Обратное соотношение, которое отображает преимущество доступности над значимостью, зафиксировано относительно ценностей активной жизни, интересной работы, переживания прекрасного и творчества, что констатирует наличие мотивационного вакуума и снижение уровня побуждений в жизненных ситуациях, связанных с актуализацией этих ценностей. У молодых преемников нет уверенности в значимости социально ориентированных ценностей, поэтому и наблюдается в идеальной иерархии тенденция к их компенсации.

По очерченным тенденциям реализации терминальных и инструментальных ценностей в жизненных сферах личности наблюдается созависимость между просоциальными и индивидуалистическими устремлениями студентов. Содержательное наполнение ценностных наставлений является совокупностью актуализированных, генерализированных смыслов, размещенных во временной перспективе (опыт, реальность, цели), что выполняет функцию переноса

индивидуальной системы аксиологических вкусов из более низкого уровня (адаптационные механизмы) на более высокий (индивидуация, самоактуализация). Итак, по показателям уровня сформированности ценностей-целей в жизненных сферах, есть основание утверждать, что студенты-психологи владеют значительным потенциалом реализации себя как личности в целостном жизнепотоке.

Ценностно-смысловая сфера как объект психологического исследования не ограничивается системой ценностей и личностных смыслов в их узком понимании, а предусматривает изучение особенностей мотивационно-потребностных характеристик, структур самосознания, социально-психологических условий их формирования. Жизненные устремления студентов-психологов являются весьма осмысленными и целенаправленными, что свойственно самоактуализированным людям. Эмоциональная насыщенность настоящего наполнена значением и интересом, осмысленно и продуктивно воспринимается респондентами пройденный отрезок жизни. Будущие психологи владеют собственным видением внутренней свободы, независимости, способностью самостоятельно принимать решения и воплощать их в жизнь, наделены верой в свои силы и ответственностью за свои действия. Кроме того, в исследовании представлен анализ общепсихологических тенденций формирования ценностей (аксиогенез) личности, очерчено поле полимотивированной структурно-динамической трансформации смысложизненных и профессиональных ориентаций будущих психологов.

RESUME

Furman Anatoliy A.

Valuable-Oriented Factors of Personality Development of Students-Psychologists.

Research is devoted to the study of influencing of axiopsychological factors on becoming of professional qualities

of future psychologists. The looks of domestic and foreign authors on forming and development of values of personality are described in work, the category analysis of component parts of valued-semantic sphere is carried out, the criteria of diagnostics and levels of formed of axiopsychological and professional instructions of students-psychologists are certain. The complex of methods for research of the valued, semantic orientations and level of self-realization of personality is offered.

The analysis of correlation between the level of awareness of main vital values of students and level directly accessible for them showed two variants of intercommunication. At first, it is advantage of meaningfulness above availability which testifies to disparity between a necessity in achievement of certain values and possibility of their achievement in reality; thus this state is related to the presence of conflict in a motivational sphere in relation to these values. At students conflicts in relation to the values of health, material welfare, confidence in itself, presence of true friends good and, freedom of actions and acts, family are exposed. Reverse correlation which represents advantage of availability above meaningfulness is fixed in relation to the values of active life, interesting work, experiencing of wonderful and creation, that establishes the presence of motivational vacuum and decline of level of motives in the vital situations related to actualization of these values. Young successors do not have to the confidence in meaningfulness socially the oriented values, therefore and there is a tendency to their indemnification in an ideal hierarchy.

The analysis of general psychological tendencies of forming of values (aksiogenesis) of personality is represented, explained structurally-dynamic transformation of sense-vital and professional orientations of student-psychologist.

Надійшла до редакції 15.07.2009.